

образования (низкий, средний и высокий) путем анализа проведенных бесед и анкетирования. Освещена информация о проведенных семинарах для родителей и членов семей в заведении дошкольного образования № 398 г. Киева и форм взаимодействия с родителями и членами семей (индивидуальных, групповых и массовых), используемых педагогическим коллективом и директором в социально-педагогической работе.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка; родители; члены семей; дети; семейное воспитание; педагогическое просвещение родителей; учреждение дошкольного образования.

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2019 року

УДК 316.334.22

DOI <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-2-94-98>

Маргарита Ткаченко,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6474-8769>

м. Київ

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ: ДОСВІД РУАНДИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація.

У статті розглянуто концепцію відновного правосуддя та застосування його головних принципів задля примирення в Руанді. Проаналізовано сутність національних судів гачача та результати їхньої діяльності. Продуктивною є ідея формування єдиної нації з акцентуванням на спільній історії та спільному майбутньому. Автор визначає доцільним апробацію та запровадження в Україні моделі «Мирна школа» як системної соціальної технології в створенні сучасного інформаційно-освітнього середовища, що сприятиме убезпеченню як шкільної громади в цілому, так і кожного окремого учня від проявів агресії, булінгу та насильницької поведінки у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: відновне правосуддя; геноцид; примирення; правосуддя перехідного періоду; модель «Мирна школа»; булінг.

Глобалізація, міграційні процеси, розвиток ІТ-технологій змінюють світ, об'єднують його, проте не роблять однорідним, а навпаки – урізноманітнюють і демократизують. Глобальна інформатизація викликає процеси, що також не оцінюються дослідниками однозначно: з одного боку, інформатизація призводить до суб'єктивації, дедалі більшого розвитку особистості й уваги до неї, а з іншого – до масовізації людини. На цьому підґрунті виникають як внутрішні, так і міждержавні конфлікти.

Стабільний розвиток держав є наслідком міждержавної співпраці й політики безконфліктного існування. На шляху до встановлення такого порядку (особливо в державах із локальними конфліктами) провідну роль відіграє правосуддя перехідного періоду.

Згідно з документами Міжнародного центру з питань правосуддя перехідного періоду (International Center for Transitional Justice), перехідне правосуддя визначається як «реакція на систематичні або широко розповсюджені порушення прав людини, ... шукає визнання жертв і сприяння можливостям для миру, ... примирення», одночасно стримуючи потенціал майбутнього насильства [6].

Концепцію правосуддя перехідного періоду запропонували такі дослідники й фахівці, як Джон Пол Ледерах (John Paul Lederach), Джек Снайдер (Jack Snyder), Сьюзен Баклі-Зістель (Susanne Buckley-Zistel), Лайл С. Сунга (Lyal S. Sunga) та ін.

Згідно з визначенням німецької вченої Сьюзен Баклі-Зістель, правосуддя перехідного періоду можна охарактеризувати як «підходи до боротьби з минулим, а за результатом насильницьких конфліктів чи диктаторських режимів». Посилаючись на Д. Крокера, дослідниця погоджується з його тезою про «вісім цілей» перехідного правосуддя: 1) публічна платформа для потерпілої сторони; 2) підзвітність та покарання злочинників; 3) верховенство права; 4) компенсація потерпілим; 5) інституційна реформа; 6) довготерміновий розвиток; 7) примирення; 8) громадське обговорення [3].

Складником перехідного правосуддя є відновне правосуддя, сутність якого полягає в об'єднанні сторін (учасників конфлікту) з метою напрацювання колективного рішення щодо боротьби з наслідками правопорушення та їх імплементацією. Значну увагу відновному правосуддю приділяли Т. Олсен (T. Olsen), Л. Пейн (L. Payne), А. Райтер (A. Reiter), Дж. Джонстоун (J. Johnstone), Г. Зер (H. Zehr), а також Р. Вілсон (R. Wilson) та Б. Хамбер (B. Hamber).

На думку Дж. Джонстоуна, відновне правосуддя відбувається «не тоді, коли злочинцеві робиться щось негативне, а коли робиться щось позитивне для задоволення потреб людей, постраждалих від злочину» [7].

Відновне правосуддя чутливе до контексту та до численних різноманітних ситуацій. Воно не обмежується індивідуальним рівнем, може стосуватися груп та існувати на інституційному рівні. Цей процес спрямовано на відшкодування збитків та відновлення відношень між правопорушником і жертвою. Однак для цього необхідно є наявність соціального діалогу, учасниками якого є порушник, жертва та громада, до якої вони належать, а також формулювання вимог кожної зі сторін для відновлення порушених відношень.

Процеси, що продемонстрували позитивний досвід розв'язання міжнаціонального конфлікту та здійснили реальне примирення сторін, доцільно розглянути на прикладі відновного правосуддя в державі Руанда.

Згадка про Руанду викликає у більшості людей негативні асоціації через геноцид 1994 року. Однак за два десятиліття ця країна стала «історією успіху Африки» [1], яка зараз є стабільною і безпечною державою.

Геноцид у Руанді історично пов'язано з прецедентом ухвалення рішення Уряду щодо примусової етнізації населення. Це призвело до дегуманізації та спричинило структурне насильство в країні впродовж десятиліть. Процес регуманізації та утвердження довіри до «вчорашніх ворогів» зайняв тривалий проміжок часу зі значними зусиллями як з боку держави, так і громадян. Настрої гніву та бажання відплати серед етнічних груп, особливо визнаних жертвами, свідчили, що заклик до смертної кари щодо злочинців було поширено та підтримано суспільством.

З 1994 р., після громадянської війни та геноциду в Руанді було здійснено перші значні кроки до миру та процвітання під керівництвом тодішнього президента Пола Кагаме. Відносний спокій і розвиток країни впродовж останніх десятиліть свідчить про те, що ідея примирення розвивається завдяки баченню розвитку об'єднаної нації.

У Руанді завдання миробудування було покладено на уряд. Цим проголошено офіційний курс із розв'язання суперечливих питань у суспільстві. Стратегію було розроблено Руандійським патріотичним фронтом на чолі з Полом Кагаме, який покладав надію на внутрішні сили й міжнаціональний діалог. Було реалізовано політику національного примирення, засновану на розвитку, а не на покаранні, як відновленні миру та справедливості для жертв геноциду. Уряд установив історичний наратив геноциду, позначивши дві національні групи як злочинців і жертв – *хуту* і *тутсі* відповідно. Також було зазначено, що будь-який громадянин, який зробить заяву, що виражається як етнічна солідарність або ворожість, ризикує бути позбавленим волі за злочин «поділу» (divisionism) [4].

Руандійські проекти миробудування передбачали реінтеграцію демобілізованих солдатів, відновлення сектору правосуддя, допомогу розвитку бідним регіонам, підтримку децентралізації.

Дослідник Ф. Ндангіза зазначив, що головною метою було сприяти примиренню та єдності шляхом створення «простору» довіри та злагоди серед громадян Руанди: «Руандська модель

єдності та примирення заснована на позитивних культурних цінностях, що стали монументальними в механізмі розв'язання конфліктів, розбудови єдиної нації, а також належного управління та економічного забезпечення» [8].

Уряд Руанди взяв на себе зобов'язання щодо забезпечення певної міри справедливості як для жертв, так і для винних. Застосування відновного правосуддя було спрямовано на зміцнення, усунення стагнації та відновлення порушених відношень. Шляхом відновного правосуддя в цілому та, зокрема, судів громад – *гачача*, уряд країни зумів реабілітувати як жертв, так і винних.

Особи, яких було визначено такими, що несуть відповідальність за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені в Руанді за період з 1 січня до 31 січня 1994 р., підпадали під юрисдикцію Міжнародного кримінального трибуналу в Руанді (МКТР).

Альтернативним варіантом стали суди громади – *гачача*, які передбачали збори на місцевому рівні та публічне переслідування винних. Система таких судів передбачала процедуру щодо в'язнів, які представляли перед громадою проти якої вони вчинили злочин: очікувалося, що вони визнають свою провину і принесуть вибачення. Жертвам, які вцілили, дозволено давати показання та перехресні свідчення, а ув'язненим надавалася можливість зменшення покарання. Такі суди також надавали компенсації потерпілим особам через індивідуалізацію відповідальності. Прихильники такого процесу вважали, що якщо злочинцю доведеться зіткнутися з громадою, яка знає його провину, він її визнає та вибачиться за вчинені злочини. Виконання цих дій передбачало, що винуватого пробачать.

Для розуміння природи відновного правосуддя в Руанді необхідно звернутися до концепції Говарда Зера. У рамках наукового дослідження він визначає три основні принципи відновного правосуддя: 1) відновлення; 2) реконструювання; 3) встановлення відповідальності. За допомогою аналізу цих складників ми спробуємо довести, що суд *гачача* був відновлювальним у концептуалізації та намірі.

Завдяки принципам відновлення та відповідальності, що були закріплені у функціях *гачача*, суди дійсно сприяли відновленню довіри та соціальній гармонії. Хоча Г. Зер підкреслює основну цінність відновлення відношень, відновлювальна функція *гачача* полягає в його прагненні відновити соціальну гармонію [9; 10]. Дослідник К. Броунєус зауважує, що суди *гачача* сприяли відновленню індивідуальних стосунків між жертвою та злочинцем, а також постали приводом до національного примирення, що охоплює більш широке розуміння відновного правосуддя [2, с. 56]. По суті, *гачача* прагнули сприяти примиренню між хутою та тутсі, об'єднуючи їх єдиним поняттям «руандієць» [5, с. 12]. У поєднанні з комунітарною методологією *гачача* відновлення соціальної гармонії та довіри було головним пріоритетом у цілях і здійсненні медіації судами громад.

Оскільки подвійна репаративна функція відновного правосуддя є вирішальною, то потрібно зазначити, що суди *гачача* більше акцентували на «розказуванні правди», ніж змогли задовольнити потребу жертв у досягненні справедливості шляхом покарання винних. Відповідно до концепції Дж. Джонстоуна щодо відновного правосуддя, необхідно відмітити той факт, що *гачача* не змогли запропонувати щось позитивне у вигляді компенсації для задоволення потреб жертв [7, с. 9–10]. Це означає, що частина репараційної функції *гачача* була невиконана. Хоча відновне правосуддя сприяє залученню жертв до процесу, відсутність компенсації жертвам робить їх участь у *гачача*, більш обтяжливою, ніж репаративною.

Суди *гачача* визначили пріоритетність цінності відповідальності винних, попри передбачувану прихильність уряду. Так, «розкриття правди про те, що сталося», «викорінення культури безкарності» [5, с. 16], не включення у суди злочинів, учинених Руандійським патріотичним фронтом (РПФ) 1994 р., не відповідає концепції відновного правосуддя.

Сприйняття примирення, що формально відбулося в руандійському суспільстві, базується на відновленні відношень між винними та жертвами на основі «угоди про вибачення» винного та прощення його злочинів жертвами. Потрібно також відмітити, що ця форма відновного правосуддя не змогла задовольнити суспільний запит на дотримання справедливості стосовно постраждалої сторони, яка зазнала геноциду.

Для України, яка перебуває у стані військового конфлікту, аспекти національного примирення в Руанді можуть стати в нагоді для розуміння ситуації та застосування принципів відновного правосуддя з урахуванням вітчизняного контексту.

Для українського контексту важливим є можливість ведення діалогу й висловлення позицій обох сторін. Також продуктивною є ідея формування єдиної політичної нації з акцентуванням на спільній історії та спільному майбутньому. Продуктивним є й відновне правосуддя, в якому відбудеться формулювання вимог кожної зі сторін для відновлення порушених відношень.

Актуальною в зазначеному аспекті є реалізація міжнародного проєкту щодо розробки та апробації моделі «Мирна школа» у закладах освіти та Меморандуму про спільну діяльність. Важливим у цьому контексті постає партнерство з Програмним офісом Форуму служби громадського миру в Україні (forumZFD), Громадською службою Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ) ГмбХ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH), Міністерством освіти та науки України, Інститутом модернізації змісту освіти, ГО «Інститут миру і порозуміння» та Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України, адже було запроваджено експеримент «Формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа» на 2019–2022 роки». Метою цього експерименту є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності запровадження моделі «Мирна школа» як системної соціальної технології в створенні сучасного інформаційно-освітнього середовища, що сприятиме забезпеченню як шкільної громади в цілому, так і кожного окремого учня від проявів агресії, булінгу та насильницької поведінки в закладах загальної середньої освіти.

References

1. Aon, One (2011). An African Success Story. *Special Issue: Africa*. 3. P. 29-32.
2. Brouneus, K. (2008) Truth-Telling as Talking Cure? Insecurity and Retraumatization in the Rwandan Gacaca Courts. *Security Dialogue*, 39 (1). P. 55-76.
3. Buckley-Zistel, S., Koloma Beck, T., Braun, C., & Mieth, F. (2014). Transitional justice theories: An introduction. *Abington: Routledge*. P. 1-8.
4. Grant, R. (2010). Paul Kagame: Rwanda's redeemer or ruthless dictator. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/rwanda/7900680/Paul-Kagame-Rwandas-redeemer-or-ruthless-dictator.html>.
5. Human Rights Watch (2011). *Justice Compromised: The Legacy of Rwanda's Community-Based Gacaca Courts*. New York: Human Rights Watch.
6. What is Transitional Justice? (2008). *International Center for Transitional Justice (ICTJ)* Retrieved from: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>.
7. Johnstone, G. (2004). How and in What Terms Should Restorative Justice be Conceived. *Critical Issues in Restorative Justice*, Cullompton. Devon: Willan. P. 5-15.
8. Ndangiza, F. (2005). Presentation on National Unity and Reconciliation Process in Rwanda. Development Partner Meeting Kigali, Rwanda. Retrieved from: http://www.devpartners.gov.rw/fileadmin/templates/docs/Events/DPM/2005_DPM/Presentations/Session%206/NURC.pdf.
9. Zehr, H. (2001). Restorative Justice. *Peacebuilding: A Field Guide*. Colorado: Lynne Rienner Publishers: 330-335.
10. Zehr, H., & Mika, H. (2003). Fundamental Concepts of Restorative Justice. *Restorative Justice: Critical Issues*, London: SAGE, P. 40-43.

Tkachenko Marharyta. Restorative Justice: Rwanda's Experience for Ukraine.

Summary.

The article discusses the concept of restorative justice and the application of its fundamental principles to the reconciliation process in Republic Rwanda. Restorative justice aims at redressing and restoring the relationship between the offender and the victim. Transitional justice, which includes restorative justice, has

eight main goals: public platform for the injured party; accountability and punishment of criminals; rule of law; compensation to the victims; institutional reform; long-term development; reconciliation and public discussion. However, this requires social dialogue involving the abuser, the victim and the community to which they belong, as well as formulating the requirements of each party to restore the broken relationship. Peacebuilding process in Republic Rwanda included the reintegration of demobilized soldiers, restoration of the justice sector, development assistance to poor regions, support for decentralization. The use of restorative justice in Rwanda was aimed at healing, stagnating, and restoring broken relationships. Through restorative justice in general and community courts in particular, the Rwandan government has been able to rehabilitate both victims and perpetrators. The essence of the national courts gacaca and the results of their activity are analyzed. Due to the principles of restoration and responsibility assigned into gacaca, Rwandan national courts really helped to restore trust and social harmony. The author proposes to take into account the experience of the gacaca courts in the process of solving conflict situations by means of dialogue. For Ukraine – state of military conflict, aspects of national reconciliation in Republic Rwanda may be helpful in understanding the situation and applying the principles of restorative justice to the domestic context.

Key words: restorative justice; genocide; reconciliation; transitional justice; Peace School model; bullying.

Ткаченко М.В. Восстановительное правосудие: опыт Руанды для Украины.

Аннотация.

В статье рассмотрена концепция восстановительного правосудия и применение его основных принципов для рассмотрения примирения в Руанде. Проанализированы сущность национальных судов гачача и результаты их деятельности. Продуктивной является идея формирования единой нации с акцентом на общей истории и совместном будущем. Автор определяет целесообразным апробацию и внедрение в Украине модели «Мирная школа» как системной социальной технологии в создании современной информационно-образовательной среды, которая будет способствовать страхованию как школьной общины в целом, так и каждого отдельного ученика от проявлений агрессии, буллинга и насильственного поведения в учреждениях общего среднего образования.

Ключевые слова: восстановительное правосудие; геноцид; примирение; правосудие переходного периода; модель «Мирная школа», буллинг.

Стаття надійшла до редколегії 16 жовтня 2019 року